

Vicente Cacho Viu (1929-1997), *in memoriam*

*Jordi Llorens i Vila i
Jordi Casassas i Ymbert*
UNIVERSITAT DE BARCELONA

El dia 28 de novembre de 1997 morí a Madrid Vicente Cacho Viu, catedràtic d'Història Contemporània a la Universitat Complutense i un dels primers i més destacats estudiosos de la història cultural espanyola d'entresigles. Deixeble de Florentino Pérez-Embid, Cacho exercí la docència a la Universitat de Navarra i posteriorment, ja com a catedràtic, a les universitats Complutense de Madrid, de La Laguna, València, Autònoma i Universitat de Barcelona i novament a la Complutense. A Barcelona, més enllà de la seva activitat estrictament docent, el professor Cacho, Don Vicente, com hom solia anomenar-lo amicalment, animà un nombrós i heterogeni grup d'estudiosos, professors i joves estudiants universitaris. Des de l'aixopluc que aleshores fornía l'Ateneu Barcelonès, aquesta sintonia d'individualitats va endegar els seus treballs d'investigació, si bé no sota un pla unitari de recerca, amb la voluntat d'abordar l'estudi de la història cultural i intel·lectual de la Catalunya de la Restauració en uns moments en què la preocupació pels aspectes econòmics i socials del nostre passat col·lectiu encara absorbia la major part de les reflexions i les recerques dels historiadors.

Al Departament d'Història Contemporània, després d'un rebuig inicial fruit de les especials circumstàncies d'aquells anys, de seguida es va poder cons-

tatar el tarannà participatiu i col·laborador de Vicente Cacho. Tingué especial relleu la seva integració en un seminari de recerca, on Cacho va oferir una sessió que va titular «Regionalisme i catalanisme» (març de 1978); en aquesta sessió va fer una sistematització valorativa dels elements, les línies de llarga durada, els corrents i la periodització que assenyala la progressiva politització del catalanisme prèvia al 1901. La finor de la seva anàlisi es va fer palesa quan poc després, al seu despatx de l'Ateneu, va centrar una llarga sessió sobre la crisi cultural finisecular, que integrava les darreres aportacions bibliogràfiques sobre el tema.

Cacho, persona afable i comunicativa, sabia traslladar als seus interlocutors un optimisme inescotable, el qual a voltes el feia somniar bells projectes de treball i col·laboració científica que la burocràcia administrativa i les estretors pressupostàries van frustrar mantes vegades. Així i tot, el seu entusiasme va permetre culminar l'ordenació dels fons de l'arxiu de l'Ateneu Barcelonès (a finals del 1983) i la concreció d'algun treball col·lectiu de recerca. D'altra banda, la personalitat de Cacho desconcertava sovint aquelles persones que no el coneixien prou i que no podien entendre que un madrileny i catòlic convençut, soci numerari de l'Opus Dei, centrés la seva recerca, amb complicitat intel·lectual, en l'estudi del nacionalisme català i de la tradició liberal peninsular d'entresegles.

L'obra publicada de Vicente Cacho no és molt nombrosa, però la crítica especialitzada ha estat unànime a l'hora de reconèixer, més enllà de la necessària discrepància acadèmica, el seu rigor intel·lectual i la seva solidesa científica. En els darrers mesos de la seva vida, conscient de la greu malaltia que l'afectava, esmerçà el temps de què disposava en l'acurada revisió i recopilació de diversos estudis introductoris i d'antics treballs dispersos en multitud de revistes especialitzades, així com en la redacció definitiva de les recerques inèdites que havia fet en els darrers vint anys. Fruit d'aquest esforç, probablement molt superior al que li permetien les seves ja migrades forces, fou el volum *Repensar el 98*, que sortí al carrer pocs dies abans del seu decés, i l'assaig *El nacionalismo catalán como factor de modernización*, que l'autor enllestí a primers de novembre i que es publicarà en els propers mesos. Poc abans de l'estiu havia sortit de la impremta un llibre de factura impecable, *Revisión de Eugenio d'Ors*, en el qual Cacho feia una meditada aproximació, a voltes volgudament polèmica, a la biografia intel·lectual d'aquest polièdric personatge.

La recerca del professor Cacho se centrà en la història intel·lectual espanyola i catalana de tradició liberal de la Restauració i, en concret, en el període que va des de la fundació de la Institución Libre de Enseñanza fins al magisteri madrileny d'Ortega y Gasset, en el moment anterior a l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera. El primer impacte de Cacho en la historiografia espanyola va ser la seva tesi doctoral, *La Institución Libre de Enseñanza*, el primer volum de la qual va ser publicat l'any 1962. En aquest llibre, que obtingué el Premio Nacional de Literatura d'aquell any, l'autor repassava els orígens intel·lectuals i la trajectòria d'aquell «laboratori pedagògic» que els corrents acadèmics nacionalcatòlics hegemònics en l'Espanya del primer franquisme havien desqualificat i condemnat a la foguera i que maldà per renovar la pràctica docent. En la sessió d'homenatge amb motiu de la jubilació dels professors Jover i Palacio, va realitzar una intervenció equilibrada on demostrà tenir un bon coneixement del que denominà els «*supòsits del contemporaneisme en la historiografia de la postguerra*».

Ja plenament identificat amb el que a ell li agradava descriure com el camp de la història intel·lectual, Cacho es va convertir en un dels millors coneixedors de la crisi finisecular, que tingué arreu d'Europa, com a fenomen determinant, l'ensorrament de l'escolàstica positivista i a Espanya, a més, l'experiència traumàtica de la guerra hispanoamericana. Les repercussions que la desfeta de 1898 va tenir en la intel·lectualitat peninsular van ser objecte de diversos treballs, entre els quals sobresurt l'excel·lent assaig *Francia 1870 - España 1898* (1978), que l'autor ha inclòs, completament revisat i actualitzat, en el volum abans esmentat *Repensar el 98*.

La figura intel·lectual d'Ortega y Gasset centrà bona part de la tasca investigadora de Cacho en els darrers anys. Encara que la seva mort li impedí d'acabar la redacció d'un assaig llargament gestat sobre Ortega, sí que havia publicat diversos treballs sobre aquesta emblemàtica personalitat intel·lectual, com ara l'erudit article «Ortega y el espíritu del 98», aparegut a les pàgines de la *Revista de Occidente* la primavera de 1985. Profund coneixedor de la realitat cultural i política catalana del primer nou-cents, Cacho establia sovint un paral·lelisme entre Ortega i Prat de la Riba en la mesura que ambdós personatges, malgrat les dissimilituds que els separaven en tants aspectes, van ser capaços d'exercir un sòlid mestratge de signe eminentment modernitzador i dinamitzador de morals col·lectives entre les elits intel·lectuals de Madrid i de

Barcelona, que tingué adequada expressió en un bon nombre d'iniciatives culturals. Sovint argumentava la necessitat d'entendre la dinàmica cultural peninsular a través de la comprensió dels tres pols diferents però complementaris de Barcelona, Madrid i Lisboa.

Hem apuntat ja un dels aspectes fonamentals de la trajectòria erudita i humana del professor Cacho. Madrileny de naixement, sentí una gran fasciació intel·lectual pel fet nacional català, fins al punt que, com ha assenyalat recentment Albert Manent, poques persones com Cacho han percebut amb tanta finor allò que Maragall, un altre dels personatges que més el captivaren, definia com «l'ànima catalana». Catedràtic a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona des de mitjan anys setanta, Cacho se submergí, tot just arribat a Catalunya, en l'estudi del nacionalisme català; la primícia de la seva recerca constituïa la base de l'estimulant curs d'història contemporània de Catalunya que impartia a la Universitat, des d'on tutelà un seguit de treballs de recerca que en alguns casos van culminar amb tesis de llicenciatura i de doctorat.

Reintegrat a la vida universitària madrilenya la tardor del 1982, continuà estretament vinculat a la vida cultural catalana, amb visites de treball sovintejadades; i fou un dels propulsors del Programa Joan Maragall de Estudios Catalanes, fructífera plataforma que volia facilitar l'entesa i la comprensió de les cultures catalana i castellana mitjançant la concessió d'ajuts a joves investigadors interessats en aquesta temàtica.

En diversos articles, estudis introductoris, conferències, col·laboracions en exposicions (com la pionera «Cien años de Cultura Catalana», 1980; o «Barcelona-Madrid, 1898-1998») i cursos monogràfics, situà el nacionalisme català en el context peninsular i europeu, tot subratllant la seva modernitat i presentant-lo davant la comunitat científica i, en general, l'opinió pública culta no pas com un localisme empipador i disgregador, com ho ha fet la visió tradicional avui revitalitzada per bona part del món acadèmic madrileny, sinó com l'expressió d'una moral col·lectiva plena. Cacho identificava el catalanisme com un dels dos corrents regeneracionistes fonamentals; l'altre era el que, nucleat a l'entorn de Madrid, propugnava la modernització de l'Espanya d'entresegles a través de la ciència. Paral·lelament, encara que potser amb menor aprofundiment, va prestar gran atenció a la fase «socialista» d'Unamuno, l'altre gran pol regenerador d'aquella Espanya que maldava per incorporar-se al segle XX. La

forta personalitat intel·lectual del rector de Salamanca sempre interessà Cacho. De fet, tenia previst dedicar-li el seu darrer treball de recerca.

En els seus treballs sobre el catalanisme incidí en multitud d'aspectes que es fan difícils de resumir en el curt espai de què disposem. Deixem constància, si més no, d'algunes de les seves aportacions.

Aportà nova llum entorn dels referents internacionals del catalanisme i, en concret, destacà el fet que el veritable mirall de la Catalunya del darrer quart del segle XIX no era Hongria, sinó Bohèmia (1989), model que, entre altres aspectes, forní una preocupació per la pràctica parlamentària que el catalanisme, ja sota el lideratge de Prat de la Riba i Francesc Cambó, acabaria acceptant plenament. També subratllà la pionera modernització en clau catalanista de l'Església catalana, fet que facilità el seu abandonament de la temptació integrista, circumstància que la diferenciava clarament del «*immobilisme juràsic atribuïble a determinats sectors del catolicisme espanyol*», de llarga pervivència en el temps. Igualment s'interessà per resseguir els vincles d'alguns intel·lectuals catalans, especialment Josep Pijoan, amb el món de la Institución madrilenya i, específicament, amb la Junta para Ampliación de Estudios (1975; 1988).

El modernisme constituí un dels eixos centrals de la seva recerca a l'entorn del nacionalisme català. En un documentat estudi introductorí aparegut a la prestigiosa col·lecció Clàssics del Nacionalisme Català (1984), destacà la transcendència del secessionisme cultural i del programa nacionalitzador que inspirava la intel·lectualitat modernista, que anava molt més enllà del que havien estat capaços de fer els representants de l'«epigonisme renaixentista».

Considerava que el secessionisme cultural català era el fet més rellevant de la fi del segle espanyol des del punt de vista de la història intel·lectual. En aquest procés irreversible, la conversió de Barcelona en una veritable capital de cultura, emancipada definitivament de Madrid, comportava necessàriament l'optimització de l'eix Barcelona-París, veritable focus d'irradiació cultural del món llatí. D'aquesta manera, el triangle Barcelona-Madrid-París esdevingué el veritable escenari cultural de l'Espanya contemporània.

A *Revisión de Eugenio d'Ors* (1997) Cacho ha fet una suggeridora aportació a la biografia intel·lectual d'aquest complex personatge. L'autor (en sintonia amb el decantament amb què Sternhell va analitzar l'evolució del pensament conservador francès finisecular) presenta d'Ors com un entusiasta seguidor del feixisme primigeni forjat a París a començaments de segle. Així mateix, sub-

ratlla l'esforç, tant perseverant com inútil, de Xènius en la defensa d'un model autoritari per a Catalunya i, alhora, destaca el fet que, contràriament al que sovint s'ha dit, d'Ors tingué en l'organigrama de la Mancomunitat un paper més consultiu que no pas executiu i sempre subordinat a la generació finisecular liderada per Prat de la Riba. Exiliat a Madrid després de la seva defenestració de Barcelona, d'Ors no pogué exercir a la capital d'Espanya un paper especialment rellevant perquè Ortega ja monopolitzava un sòlid mestratge intel·lectual que no donava gaires oportunitats a la institucionalització d'altres guiatges intel·lectuals alternatius.

No volem acabar aquestes ratlles sense fer esment d'un fet que en els darrers anys preocupava Cacho especialment. Des de començaments dels anys noranta, la creixent crispació de la vida política espanyola es materialitzà en part en un atac indiscriminat i demagògic contra el catalanisme polític i el procés de recuperació nacional de Catalunya. Cacho manifestà el seu desassossec davant d'aquesta regressió, que a parer seu posava en greu perill la convivència hispànica, i denuncià els excessos de l'actual nacionalisme espanyol en algun dels seus darrers treballs acadèmics, com ara *Crisis del positivismo, derrota de 1898 y morales colectivas*, ponència que va ser presentada en el congrés historiogràfic «Antes del Desastre: orígenes y antecedentes de la crisis del 98», que se celebrà a la Universitat Complutense a finals de novembre de 1995, precisament en un moment en què la tensió política i la incomprensió vers la realitat nacional catalana arribaven a uns límits aparentment difícils de superar.

Amb la seva desaparició, el món cultural català ha perdut un dels interlocutors més lúcids en el moment en què més necessària era la seva veu serena i vitalment optimista.

Recopilació bibliogràfica dels treballs de Vicente Cacho Viu*

Llibres

La Institución Libre de Enseñanza. I. Orígenes y etapa universitaria (1860-1881), Madrid, Rialp, 1962, 572 pàg.

Revisión de Eugenio d'Ors (1902-1930), seguida de un epistolario inédito, Barcelona, Quaderns Crema i Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, 1997, 382 pàg.

Repensar el 98, Madrid, Biblioteca Nueva, 1997, 175 pàg.

Estudis introductoris i pròlegs

«Els modenistes i el nacionalisme cultural (1881-1906)», Barcelona, Edicions de la Magrana, 1984, pàg. V-XLII.

SÁENZ DE LA CALZADA, Margarita, *La Residencia de Estudiantes 1910-1936*, Madrid, CSIC, 1986, pàg. 11-22.

CAMBÓ, Francesc, *Memorias (1876-1936)*, Madrid, Alianza, 1987, pàg. I-XIV.

ORTEGA Y GASSET, José, *Cartas de un joven español (1891-1908)*, Edición a cargo de Soledad Ortega, Madrid, Eds. El Arquero, 1991, pàg. 15-38.

Antología política de Ortega (1908-1914), edición a cargo de Andrés de Blas, Madrid, Biblioteca Nueva, 1997.

Capítols de llibres

«Florentino Pérez-Embid: su patriotismo crítico», dins *Florentino Pérez-Embid: homenaje a la amistad*, Barcelona, Planeta, 1977, pàg. 139-145.

«Don Francisco Giner y el nacionalismo catalán», dins *En el centenario de la Institución Libre de Enseñanza*, Madrid, Tecnos, 1977, pàg. 175-188.

«Catalanismo y catolicismo en el ambiente intelectual finisecular», dins *Aproximación a la historia social de la Iglesia española contemporánea*, San Lorenzo de El Escorial, Ed. Biblioteca de la Ciudad de Dios, 1978, pàg. 297-321.

«La recuperación nacional de Cataluña», dins *Cien años de cultura catalana (1880-1980)*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1980, pàg. 7-10.

«Catalonian Modernism and Cultural Nationalism», dins Wlad GODZICH and Nicholas SPADACCIM (eds.), *The Crisis of Institutionalized literature in Spain*, Minnea-

* Bibliografía aportada per Octavio Ruiz Manjón, catedràtic de la Universidad Complutense de Madrid.

- polis, The Prisma Institute (Hispanic Issues, 3), 1988, pàg. 229-250.
- «La Junta para Ampliación de Estudios, entre la Institución Libre de Enseñanza y la generación de 1914», dins J. M. SÁNCHEZ RON (coord.), *La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas 80 años después*, Madrid, CSIC, 1988, pàg. 3-26.
- «El imperio intelectual de Ortega», dins *Desde Occidente. 70 años de Revista de Occidente*, Madrid, Fundación José Ortega y Gasset, 1993, pàg. 41-57.
- «La imagen de la España finisecular», dins *Homenaje a Antonio de Bethencourt Masieu*, 1995, pàg. 361-386.
- «El compromiso público de Ortega y Gasset en la España de su tiempo», dins *Ortega y la Argentina*, Madrid, Fondo de Cultura Económica, 1997, pàg. 151-165.
- «Crisis del positivismo, derrota de 1898 y morales colectivas», dins J. P. FUSI y A. NIÑO (eds.), *Visperas del 98. Orígenes y antecedentes de la crisis del 98*, Madrid, Biblioteca Nueva, 1997, pàg. 221-237.
- «El triangle Paris-Barcelona-Madrid», dins *Barcelona-Madrid. Sintonies i distàncies. 1898-1998*, catàleg de l'exposició (set. 1997 - gen. 1998), Barcelona, Centre de Cultura Contemporània, pàg. 171-183.

Articles científics

- «Les trois Espagnes contemporaines», *La Table de Ronde* (Paris), 190 (nov. 1963), pàg. 34-51.
- «Josep Pijoan y la Institución Libre de Enseñanza», *Ínsula*, 344-45 (jul.-ago. 1975), pàg. 11 i 21-22.
- «Francia 1870 - España 1898», Estudios de historia moderna y contemporánea. Homenaje a D. Jesús Pabón (II), *Revista de la Universidad Complutense* (Madrid), 113 (jul.-set. 1978), pàg. 131-161.
- «Ortega y el espíritu del 98», *Revista de Occidente* (Madrid), 2ª época, 48-49 (maig 1985), pàg. 9-53.
- «Los escritos de José María Iribarren, secretario de Mola en 1936», *Cuadernos de Historia Moderna y Contemporánea* (Madrid), Universidad Complutense, 5 (1986), pàg. 241-250.
- «La imagen de las dos Españas», *Revista de Occidente* (Madrid), 2a época, 60 (maig 1986), pàg. 49-77.
- «Unamuno y Ortega», *Revista de Occidente*, (Madrid), 2ª época, 65 (oct. 1986), pàg. 79-98.
- «Modernismo catalán y nacionalismo cultural», *Eutopías* (Valencia), vol. III, 1 (1987), pàg. 135-153.
- «Los supuestos del contemporaneísmo», *Cuadernos de Historia Contemporánea*

(Madrid), Universidad Complutense, 9 (1988), pàg. 17-28.

«Una història del nacionalisme català i el catalanisme polític», *L'Avenç* (Barcelona), 129 (nov. 1988), pàg. 60-62.

«Proyecto de España en el nacionalismo catalán», *Revista de Occidente* (Madrid), 2ª época, 97 (juny 1989), pàg. 5-24.

«La Institución Libre de Enseñanza desde dentro», *Revista de libros* (Madrid), 6 (juny 1997), pàg. 3-5.

Opuscles i conferències

Las tres Españas de la España contemporánea, Madrid, Ateneo de Madrid (Col. O crece o muere), 1962, 36 pàg.

«Los Lasso de la Vega y la iglesia parroquial de Cuerva», *Peñaflor* (Cuerva, Toledo), 22 (des. 1991), pàg. 5-35.

Articles periodístics

«Ante un cincuentenario: el Instituto-Escuela», *Madrid* (Madrid), 9-5-1968.

«Don Ramón Menéndez Pidal», *Madrid* (Madrid), 16-11-1968.

«El drama de Cambó», *Madrid* (Madrid), 28-7-1969.

«Ortega y el socialismo», *El Socialista*, 321, 3/9-8-1983.